

“1924–1932 йилларда Ўзбекистон саноат ривожланиши: вазифалар, босқичлар ва натижалар (Фарғона водийси мисолида)”

Olimjanova Zuxraxon Rustamjon qizi

Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15309756>

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1924–1932 yillarda UzSSRda sanoat rivojlanishi.

Kalit soʻzlar: milliy-hududiy chegaralash, Oʻzbekiston SSR, Konimex rayoni, yetakchi industrial davlat, besh yillik rejasini, paxtachilik, mashina-traktor stantsiyalar (MTS).

“РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА В 1924–1932 ГГ.: ЗАДАЧИ, ЭТАПЫ И РЕЗУЛЬТАТЫ (НА ПРИМЕРЕ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ)”

Олимжанова Зухрахон Рустамжон кизи

Базовый докторант Андижанского государственного университета

Аннотация. В статье рассматривается развитие промышленности Узбекской ССР в 1924–1932 годах.

Ключевые слова: Национально-территориальное размежевание, Узбекская ССР, Канмехский район, передовое индустриальное государство, пятилетний план, хлопководство, машинно-тракторные станции (МТС).

1924 yil oxiri – 1925 yil boshlarida Oʻrta Osiyoda milliy-hududiy chegaralash oʻtkazilib, bir qator milliy respublikalar, shu jumladan Oʻzbekiston SSR ham tashkil etildi. 1925 yil 29 yanvarda Oʻzbekiston SSRda ma'muriy-hududiy bo'linish amalga oshirilib, 7 ta oblast – Zarafshon, Samarqand, Toshkent, Farg'ona, Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm oblastlari va alohida Konimex rayoni, shuningdek, Oʻzbekiston SSR tarkibidagi Tojikiston ASSR tashkil topdi. [1, b.313]

1925 yil dekabrda bo'lib o'tgan VKP(b)ning XIV syezdi mamlakatni sotsialistik industrlashtirish rejasini e'lon qildi va sovet xalqi oldiga Sovet Ittifoqini “kapitalistik munosabatlardan iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'lgan qudratli industrial sotsialistik davlatga aylantirish” vazifasini qo'ydi. Sanoatlashtirishning rasmiy vazifasi SSSRni asosan agrar davlatdan yetakchi industrial davlatga aylantirish edi. Jamiyatni tubdan qayta qurish bo'yicha uchta asosiy vazifadan iborat yo'nalish – sanoatlashtirish, qishloq xo'jaligini kolektivlashtirish va madaniy inqilob yo'nalishlari belgilandi. Uning tarkibiy qismi sifatida sotsialistik sanoatlashtirish xalq xo'jaligini rivojlantirishning birinchi besh yillik rejasi (1928-1932) bilan boshlandi.

VKP(b) Markaziy Qo'mitasi va Markaziy Nazorat Komissiyasining qo'shma Plenumida (1927 yil) qabul qilingan xalq xo'jaligini rivojlantirishning besh yillik rejasini tuzish bo'yicha ko'rsatmalar butun SSSR bo'yicha sanoatlashtirish va iqtisodiy o'sishning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi. Ushbu ko'rsatmalardan kelib chiqib, Oʻzbekiston Kommunistik partiyasining 1927 yil noyabrida bo'lib o'tgan III syezdi Oʻzbekiston SSR xalq xo'jaligini rivojlantirish uchun maxsus besh yillik reja ishlab chiqdi va tasdiqladi.

Bu reja Oʻzbekistonning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirish, sanoat va qishloq xo'jaligini

modernizatsiya qilish, transport va aloqa sohasini rivojlantirishni maqsad qilgan edi. Shuningdek, reja mahalliy xomashyo resurslaridan samarali foydalanish, yangi sanoat tarmoqlarini yaratish va aholi turmush darajasini oshirish kabi vazifalarni ham o'z ichiga olgan. Besh yillik reja ijrosi jarayonida paxtachilik, ipakchilik, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoati va qurilish sohalariga alohida e'tibor qaratildi.

Bu davrda O'zbekiston xalq xo'jaligida qishloq xo'jaligi hukmron edi. Respublika sanoati asosan qishloq xo'jaligi xom ashyosidan foydalangan, bu esa sanoatni qishloq xo'jaligining rivojlanish darajasiga qaram qilib qo'ygan edi. Shu bilan birga, ishlab chiqarishning past darajasi respublikada ishlab chiqarilayotgan barcha qishloq xo'jaligi xom ashyosini qayta ishlashga qodir bo'lmay, xom ashyoning ma'lum bir qismi Markaziy hududlarga eksport qilinib, qisman tayyor mahsulot shaklida qaytarib olinar edi. [2, b.82] Bu esa, O'zbekistonda qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlaydigan sanoat korxonalari juda oz bo'lganini ko'rsatadi.

O'zbekiston SSR xalq xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan besh yillik reja amalga oshirilishi natijasida juda katta ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar yuz berdi. Avvalo, qishloq xo'jaligini texnik jihatdan qayta qurish va paxta yetishtirish hajmini oshirish bo'yicha muhim natijalar qo'lga kiritildi. Paxtachilikni industrial asosda rivojlantirish uchun yangi paxta tozalash zavodlari, irrigatsiya inshootlari va mashina-traktor stantsiyalari (MTSlar) qurildi.

Ishlab chiqarishda mexanizatsiya darajasining o'sishi mehnat unumdorligini oshirdi va qishloq xo'jaligining iqtisodiy samaradorligini kuchaytirdi. Shu bilan birga, sanoat sohasida ham yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratildi: qurilish materiallari sanoati, yengil va oziq-ovqat sanoati tarmoqlari rivojlandi.

Transport sohasida temir yo'llar qurilishiga katta e'tibor qaratildi, bu esa iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash va ichki bozorni kengaytirish imkonini berdi. Maxsus holda, Yangi Marg'ilon — Toshkent temir yo'li va boshqa yo'nalishlar qurilishi iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qildi.

Besh yillik reja ijrosi natijasida O'zbekistonda ishchi sinfining soni ortdi, shahar aholisi ko'paydi va madaniyat sohasida ham salmoqli ildamlash kuzatildi: savodxonlik darajasi yuqoriladi, yangi maktablar va kasbiy-texnik ta'lim muassasalari tashkil etildi.

Biroq, shu bilan birga, rejaning amalga oshirilishi bir qator murakkablik va qiyinchiliklar bilan kechdi. Xususan, markazdan yuborilgan iqtisodiy ko'rsatmalarning real sharoitlarga mos kelmasligi, mehnat resurslarining yetarlicha bo'lmasligi va infratuzilmaning rivojlanmaganligi kabi omillar belgilangan maqsadlarga to'liq erishishni qiyinlashtirdi.

Umuman, sanoatlashtirish siyosatining boshlanishida O'zbekiston iqtisodiyoti to'la agrar xususiyatda edi. Mahalliy sanoatning qoniqarsiz va mayda xususiy (asosan hunarmandchilik-kosib ishlab chiqarishi) ishlab chiqarish tuzilmasi, ularning yalpi ishlab chiqarishda salmoqli ulushga egaligi, og'ir sanoat tarmoqlarini rivojlantirish uchun asos bazaning yetishmasligi o'ziga xos muammolar edi.

Xalq xo'jaligini tiklash davrining oxiriga (1925 yil) kelib, Ittifoq markaziy mintaqalari bilan milliy respublikalar iqtisodiy rivojlanish darajalarida katta bo'shliq mavjud edi. Agar fabrika-zavod sanoatining mamlakatdagi asosiy vositalar va yirik sanoatning aylanma mablag'lari umumiy hajmidagi ulushi 1926-1927 yilda 22,4 foizni tashkil etgan bo'lsa, O'rta Osiyo va Qozog'iston sanoatida bu ko'rsatkich atigi 1,3 foizni tashkil etardi. [3, b.351] Ya'ni, milliy respublikalarda sanoat ishlab chiqarishining umumiy hajmida fabrika-zavod sanoatining ulushi juda kam edi.

O'zbekistonning sanoat rivoji o'z vazifalari, ish ko'lam va erishilgan natijalari bilan bir-biridan farq qiladigan bir qator bosqichlarni bosib o'tdi. O'zbekiston SSR xalq xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan besh yillik reja amalga oshirilishi natijasida juda katta ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar yuz berdi. Avvalo, qishloq xo'jaligini texnik jihatdan qayta qurish va paxta yetishtirish hajmini oshirish bo'yicha muhim natijalar qo'lga kiritildi. Paxtachilikni industrial asosda rivojlantirish uchun yangi paxta tozalash zavodlari, irrigatsiya inshootlari va mashina-traktor stantsiyalari (MTSlar) qurildi.

Ishlab chiqarishda mexanizatsiya darajasining o'sishi mehnat unumdorligini oshirdi va qishloq xo'jaligining iqtisodiy samaradorligini kuchaytirdi. Shu bilan birga, sanoat sohasida ham yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratildi: qurilish materiallari sanoati, yengil va oziq-ovqat sanoati tarmoqlari rivojlandi.

Transport sohasida temir yo'llar qurilishiga katta e'tibor qaratildi, bu esa iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash va ichki bozorni kengaytirish imkonini berdi. Maxsus holda, Yangi Marg'ilon — Toshkent temir yo'li va boshqa yo'nalishlar qurilishi iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qildi.

Besh yillik reja ijrosi natijasida O'zbekistonda ishchi sinfining soni ortdi, shahar aholisi ko'paydi va madaniyat sohasida ham salmoqli ildamlash kuzatildi: savodxonlik darajasi yuqoriladi, yangi maktablar va kasbiy-texnik ta'lim muassasalari tashkil etildi.

Biroq, shu bilan birga, rejaning amalga oshirilishi bir qator murakkablik va qiyinchiliklar bilan kechdi. Xususan, markazdan yuborilgan iqtisodiy ko'rsatmalarning real sharoitlarga mos kelmasligi, mehnat resurslarining yetarlicha bo'lmasligi va infratuzilmaning rivojlanmaganligi kabi omillar belgilangan maqsadlarga to'liq erishishni qiyinlashtirdi.

Farg'ona oblastida 1926 yilda "Uzbekxlopkom" tasarrufida jami 30 ta paxta tozalash zavodlari, "Uzshyolk" trestiga qarashli 5 ta kombinat, "Uzgostorg" uyushmasiga qarashli 13 ta korxona (asosan oziq-ovqat ishlab chiqarish va meva-konserva korxonalari), davlat tog'-kon sanoati uyushmasi tasarrufidagi 7 ta korxona (neft, ko'mir va oltingugurt qazib oluvchi konlar), "Aziakle" trestiga tasarrufidagi 3 ta un zavodlari faoliyat ko'rsatgan. Umuman, 1926 yilda Farg'ona oblastida davlat tasarrufidagi 58 ta yirik ishlab chiqarish korxonalari bor edi. Ular 1926 yilda to'la quvvat bilan ishlar edi. [4, b.71]

1926-1927 yillarda Farg'ona shahridagi №10 yog'-moy zavodining ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish uchun qo'shimcha ishlab chiqarish binolari va yog'ni ekstraktsiya qilish sexi qurilishi boshlangan. Bundan tashqari, Farg'ona shahrida 1926 yilda qurilishi boshlangan to'qimachilik fabrikasining 7 ta sexi, omborxonalari, ma'muriy binosi, aloqa yo'llari va suv ta'minoti tarmoqlari qurib bitkazildi. [5, b.75-76]

Bu borada Andijonda ham sezilarli yutuqlarga erishildi. 1926 yilning oktyabr oyiga kelganda, Andijon zavodlar boshqarmasi shahardagi barcha paxta zavodlarini, ularga ilgari birlashtirilgan sotib olish punktlarini hamda to'rtta sotib olish punkti bilan birga Qo'qonqishloq paxta tozalash zavodini o'z tarkibiga qo'shib oldi. Shunday qilib, boshqarma 5 ta zavod va 15 ta sotib olish punkti o'z qo'l ostida birlashtirdi. Bu boshqarma Farg'ona viloyatidagi eng yirik korxona bo'lib, Farg'ona viloyatidagi barcha paxta operatsiyalarining 30 foizini amalga oshirardi. [6, b.170]

1925 yil oxirlarida Andijon shahrida 11 ta sanoat korxonasi ish yuritayotgan edi. Bu vaqtga kelib, ularning ko'pchiligi nafaqat tiklangan va kapital ta'mirlangan, balki qisman qayta qurilgan ham edi. Masalan, 5-son yog' zavodida mexanika ustaxonalari barpo etildi, shahar

elektr stantsiyasida asosiy ta'mirlash ishlari amalga oshirildi, g'isht zavodi sezilarli darajada qayta jihozlandi, qushxona puxta ta'mirlandi. [7, b.75-76]

1926 yil oxirlarida O'zbekiston SSRda ma'muriy-iqtisodiy rayonlashtirish amalga oshirildi. Bunga muvofiq, respublikada oblastlar, uyezdlar va volostlar tugatildi. 1926 yilning sentyabr-oktyabr oylarida O'zbekiston SSRda 10 ta okrug (Andijon, Buxoro, Samarqand, Surxondaryo, Toshkent, Xorazm, Xo'jand, O'rta Zarafshon, Qashqadaryo, Farg'ona) va alohida Qozoq-Konimex rayoni tashkil qilindi. Shuningdek, O'zbekiston SSR tarkibida 1925-1929 yillarda Tojikiston ASSR, 1936 yildan Qoraqalpog'iston ASSR ham bo'lgan. . [8, b.313]

Farg'ona okrugidagi sanoat korxonalarida asosiy kapitalning taqsimlanishi [9, b.20]

Sanoat korxonalari turi	1925-1926 yillar mutlaq %	1926-1927 yillar mutlaq %	1927-1928 yillar mutlaq %
Ittifoq ahamiyatidagi sanoat korxonalari	-	-	5563,4 rubl
Respublika ahamiyatidagi sanoat korxonalari	2634,3 rubl. 100%	2340,0 rubl 108%	3870,5 rubl 147%
Mahalliy ahamiyatdagi sanoat korxonalari	667,7 rubl 100%	816,7 rubl 123%	1696,2 rubl 255%

Ma'lumotdan ko'rinib turganidek, Farg'ona vodiysida sanoat qurilishi avj olgan 1927-1928 yillarda kapital mablag'larning salmoqli qismi – 5 million 563,4 ming rubl Ittifoq ahamiyatidagi sanoat korxonalari (asosan paxta tozalash zavodlari) qurilishi uchun sarflangan.

1927-1928 xo'jalik yilida Farg'onadagi paxta tozalash zavodlarida 5531,1 ming rubllik; respublika ahamiyatidagi sanoat korxonalarida 3128,2 ming rubllik (1925-1926 xo'jalik yiliga nisbatan 200% o'sish); mahalliy ahamiyatdagi sanoat korxonalarida esa 7702,8 ming rubllik (1925-1926 yilga nisbatan 470% o'sish) yalpi mahsulot ishlab chiqarildi. Umuman, 1927-1928 xo'jalik yilida Farg'ona okrugi yirik sanoat korxonalarida 46362,0 ming rubllik yalpi mahsulot ishlab chiqarilgan . 1927-1928 yillarda mahalliy sanoatdagi yuqori o'sish ko'rsatkichlari okrug Qishloq xo'jalik uyushmasi va "Paxtasoyuz" tomonidan yangi ishga tushirilgan korxonalar (asosan, paxta tozalash zavodlari) hisobiga kuzatildi.

Xulosa qilib aytganda, 1920 yillar oxiri va 1930 yillar boshlarida O'zbekiston sanoati rivoji murakkab va bosqichma-bosqich yo'ldan o'tdi. Ilk bosqichda — 1924–1926 yillarda — asosiy vazifa mavjud sanoat korxonalarini tiklash va qisman qayta qurish bo'lgan bo'lsa, keyingi yillarda sanoatlashtirish siyosati asosida yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish va xalq xo'jaligini industrial poydevorga o'tkazish ustuvor vazifaga aylandi.

O'zbekistonda sanoatning shakllanishi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy jarayonlarga ham katta ta'sir ko'rsatdi: yangi ishchi sinfi vujudga keldi, shaharlashuv sur'atlari tezlashdi va milliy kadrlar tayyorlash ishlari faollashdi. Shunday qilib, sanoatlashtirish O'zbekistonning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash va uni yangi ijtimoiy-iqtisodiy bosqichga olib chiqishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi.

References:

**Используемая литература:
Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). Ikkita kitob. Birinchi kitob. O'zbekiston 1917-1939 yillarda. Mas'ul muharrirlar: R. Abdullayev, M. Rahimov, Q. Rajabov. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – B. 313.
2. Ulmasbayev Sh.N. Promishlennoye razvitiye Sovetskogo Uzbekistana. Istoriko-ekonomicheskii ocherk. – Tashkent: Gosizdat UzSSR, 1958. – S. 82.
3. O'zbekiston SSR tarixi. To'rt tomlik. 3-tom. Ulug' Oktyabr Sotsialistik revolyutsiyasining g'alabasi va O'zbekistonda sotsializm qurish (1917-1937 yillar). Bosh muharrir I.M. Mo'minov. – Toshkent: Fan, 1971. – B. 351.
4. Farg'ona VDA, 324-fond, 1-ro'yxat, 38-ish, 71-varaq.
5. Farg'ona VDA, 324-fond, 1-ro'yxat, 97-ish, -75-76-varaqlar.
6. Andijon VDA, 59-fond, 1-ro'yxat, 203-ish, 170-varaq.
7. Farg'ona VDA, 324-fond, 1-ro'yxat, 97-ish, -75-76-varaqlar.
8. O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). Ikkita kitob. Birinchi kitob. O'zbekiston 1917-1939 yillarda. Mas'ul muharrirlar: R. Abdullayev, M. Rahimov, Q. Rajabov. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – B. 313.
9. Farg'ona VDA, 324-fond, 1-ro'yxat, 283-ish, 20-varaq.